borttogos odlingsstenarna kring densamma. I stenens omgivning finnas väldiga stenblock, och talrika odlingsrösen ha kastats upp på de närbelägna bergknallarna.

Rödaktig, grovkornig granit. Höjd 1,08 m., största bredd 0,50 m. Ristningsytan är jämn, och inskriften är tämligen oskadad, ehuru mindre väl huggen.

Inskrift:

: ṭumi : auk : þiʀ : broþʀ : risi : stin : þni : haftʀ : þurstin : fauþr
5 10 15 20 25 30 35 40

Tummi ok þeʀ brøðr resa(?) sten þenna æftiʀ Þorsten, faður.

»Tumme och hans bröder resa(?) denna sten efter (sin) fader Torsten.»

Till läsningen: R. 1 är sannolikt **t**, icke **l**, ehuru endast den högra bst är tydlig; av den vänstra bst finnas svaga spår. Övre hälften av hst i 2 **u** liksom undre delen av hst i 3 **m** är grund. R. 19 sannolikt **i** (icke **t** som hos Säve och Torin), har troligen icke haft bistavar. 21 **t** har förlorat toppen i en flagring. Övre delen av 22 **i** är bortfallen. 23 **n** har djup och lång bst. 25 **n** och 26 **i** ha krokiga huvudstavar, vilket torde få tillskrivas stenmaterialets heterogena karaktär. Hst i 39 **f** är otydlig.

R. 16–19 **risi** kunna återge pres. ind. 3 pl. av verbet *resa* med utelämnad **a**-bst i r. 19. Jfr 24–26 **þni** för *þenna*. Pres. ind. 3 pl. förekommer i Sö 128 och U 17. I dessa tre fall kan det dock formellt även vara en infinitivform med uteglömt **litu** 'läto'. Pres. ind. 3 sg. finns i Ög 217. Presensformer av *resa* äro alltså så sällsynta, att man alternativt kanske bör hålla möjligheten öppen, att **risi** är felristning för det gängse pret. 3 pl. **ristu**. Ortografien är över huvud taget tämligen bristfällig och ljudanalysen osäker. Genom felristning kan runföljden 39–43 **fauþr** ha uppstått. Men formen kan också förklaras genom u-omljud, ett västnordiskt drag, jfr H. Markström, *Om utvecklingen av gammalt ă framför u i nordiska språk* (1954), s. 120 f., och där anförd litteratur.

Namnet *Tummi*, kortnamn till *Þormundr*, förekommer sparsamt i svenska runinskrifter. I danska inskrifter är det däremot icke ovanligt. Se vidare Sm 42, U 719 samt *Södermanlands runinskrifter*, s. 155 noten.

4. Eks sn, Stora Ek.

Pl. 3–5.

Litteratur: B 972, L 1334, T 54. J. Bureus, KB F a 5, nr 567, F a 10: 2, s. 116 c, F e 17, s. 30 (avskr. av okänd hand av F a 5); J. Hadorph, Resebeskrivning över K. Carl XI:s Resa i Sverige 1673, bl. 100 (KB F f 5, renskrift av annan hand); J. Peringskiöld, Monumenta 9, bl. 10 b, 16; N. R. Brocman, Sagan om Ingwar Widtfarne (1762), s. 201; P. Tham, Politiska anteckningar, renskrift 1796, s. 14 (ATA); J. G. Liljegren, Anteckningar rör. versar, skrefne med Runor (i: Det skand. Litt. Selsk:s Skrifter 17, 1820), s. 378; P. A. Säve, Berättelse 1862, s. 90, 168 f. (ATA, tr. i ATS 2, 1869, s. 120, 143); G. Stephens, ONRM 2 (1867–68), s. 668 f.; E. H[agander], Från södra Vadsbo härad 1 (1909), s. 29 f.; S. A[dlersparre], Sveriges Riksvapen (i: Personhistorisk Tidskrift 1914), s. 101 f.; Fornminnesinventering 1921 (ATA); N. Beckman, Några notiser om västgötska runstenar (i: Fornvännen 1925), s. 129 f.; H. Jungner, Runstenen vid Stora Ek i Vadsbo (i: Fornvännen 1927), s. 46 f. (samma uppsats tryckt i Vadsbobygden 1927, s. 24 f.), i VFT 4: 9 (1935), s. 16, 41 f.; O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 419; Handlingar 1934–36 i ATA; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), passim.

Äldre avbildningar: Bureus, bläckteckning (i F a 10: 2, återgiven i Stephens a.a., s. 668); J. Hadorph o. P. Törnewall, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 972, återgivet i Stephens a.a.); Säve, bläckteckning (i a.a., s. 168, återgiven i Stephens a.a., s. 669); O. Erlandsson, träsnitt (i T 54).

Runstenen står rest på en kulle 40 m. N om gamla landsvägen mellan Stora Ek och Mariestad, omkring 1700 m. N om Stora Ek och 80 m. N om Nilstorp. Enligt uppgift av ortsbor skulle stenen nu stå på

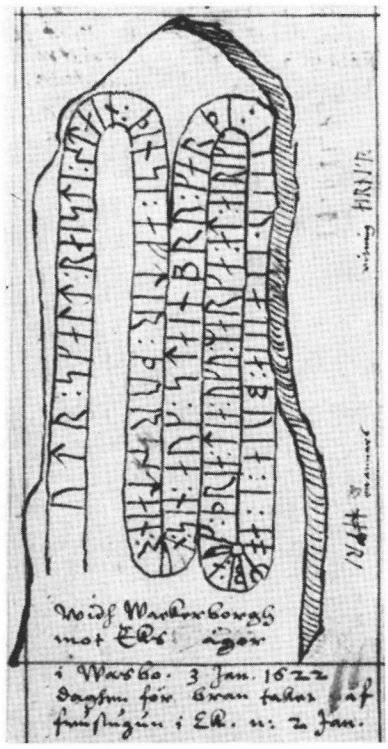

Fig. 6. Vg 4. Eks sn, Stora Ek.
Efter teckning av Bureus.

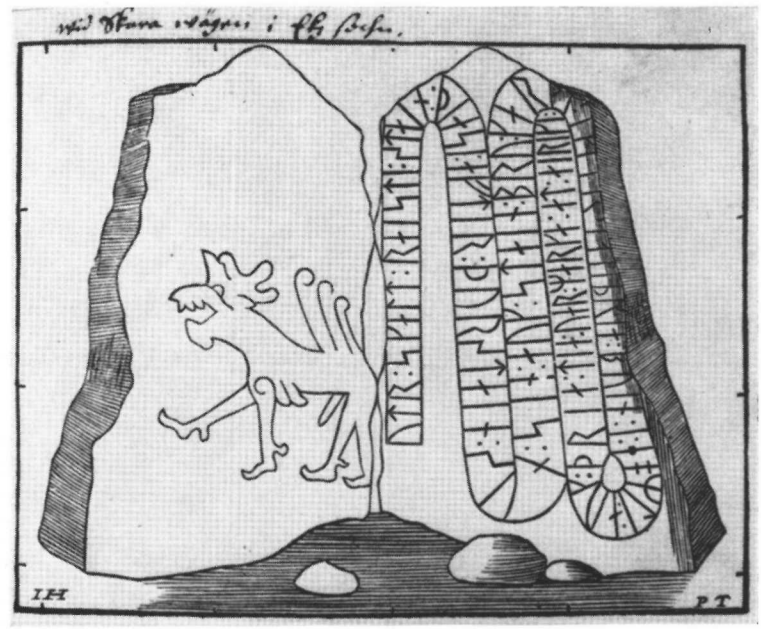

Fig. 7. Vg 4. Eks sn, Stora Ek.
Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 972).

ungefärligen ursprunglig plats. Här har eriksgatans gamla väg en gång gått fram. Det äldsta meddelandet om runstenens förekomst, J. Bureus', ger följande besked om dess placering: »Widh Wackerborgh mot Eks ägor i Wasbo.» Vackerborg är den närmaste gården i nordöstlig riktning från stenen räknat. Träsnittet hos J. Peringskiöld har endast påskriften: »Wid Skara wägen i Ekz sochn.» J. Hadorph, som besökte stenen under sin resa med Karl XI 1673, anger icke exakt platsen men skriver om själva stenen: »Denna Steen hafwa somblige welat hålla för ägo skillnat emillan Skattegården Röösåhs och Ekz by Kyrkieby, hvilket icke är sant, ty intet Tekn fins till sådant på stenen, der till medh är han mycket äldre än Kyrkian är, och på Rössåhs ägor af någon dess Jordägande i hedna tyden vprest.» Uppgiften att runstenen skulle ha varit gränssten styrkes icke av gamla kartor i Lantmäteristyrelsens arkiv.

P. A. Säve sökte stenen förgäves år 1862 i Eks sn men fann den slutligen i Ingaryds park, Berga sn, dit den skulle ha flyttats i mannaminne. Vid någon tidpunkt mellan 1862 och 1877 återfördes den emellertid till Stora Ek, »till sin gamla plats» (Torin), och restes strax söder om landsvägen mitt emot och ett 40 tal m. SÖ om kullen, där den nu står. Sin nuvarande placering fick stenen 1936. Den gravhögliknande kullen har sedan gammalt kallats »Kongabacken», ehuru den snarast torde vara en naturbildning. Ett litet stycke S om stenen leder en bro över ett litet vattendrag. I själva vattenrännan ligga väldiga stenar, som måhända en gång utgjort den »bro» eller det vadställe, som inskriften åsyftar.

Mörkgrå granit. Höjd 1,65 m., största bredd 1,25 m. Runristningen är anbragt på den svagt välvda framsidan av stenen. På baksidan är ristat ett ornamentalt fyrfotadjur, en lejonbild av samma typ, som återfinnes på DR 271. Jfr även Vg 181. Stenen är obetydligt kantskadad, varigenom vissa partier av inskriften blivit delvis förstörda. Dessa skador företedde stenen redan på 1600-talet. Eljest är ristningen djup och tydlig.

Inskrift:

utr : skalt : raisti : stain : þinsi : aftir : þurstain : sun : sin : auk : stain : bru : karþi : f̣iṛiṛ :
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

i̱s̱ : a̱ṯi̱ : þria : buia : i : homri · auk : þria : tiauku : marka : at : airiki
65 70 75 80 85 90 95 100 105

Uddr skald resti sten þennsi æftiʀ Þorsten, sun sinn, ok stenbro gærði fyriʀ. Es atti þria byia i hamri ok þria tiugu marka at Eriki.

»Udd skald reste denna sten efter Torsten, sin son, och gjorde stenbro för (honom). Han ägde tre gårdar i hammarskifte och trettio marker innestående hos Erik.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. 10–20 **aisti : stain : þ** ha de övre delarna bortslagna. Identifieringen av runtecknen är dock säker. 13 **t**: av bst finns blott osäkra spår. 16 **t**: bst borta. 19 **n**: bst till vänster otydlig, överdelen av hst utplånad. Undre delen av bst i 29 **r** spåras i kanten av en flagring, som också tagit bort nedre delen av hst i 30 **þ**. Övre delarna av 58–59 **þi** äro bortslagna. R. 60–73 äro svårt skadade. Resterna av staplarna och skiljetecknen jämte meningsföljden gör det dock möjligt att supplera saknade delar. Mellan de två punkter, som måste vara de nedersta i skiljetecknen efter 59 **i** och före 65 **i**, synas nedre delarna av tre stavar, en lakun (av en eller möjligen två runor) samt ytterligare ett par staplar. Textsammanhanget förutsätter ett *æftiʀ* eller *fyriʀ*. Då emellertid avståndet mellan första och andra stapeln är ovanligt stort, är *fyriʀ* (stavat **firir**) sannolikt den riktiga läsningen. Av 65–66 **is** finns i behåll ungefär hälften av två huvudstavar. Det stora mellanrummet mellan dessa jämte ansats till bistav snett nedåt vänster gör det sannolikt, att den ena, troligen den sista, utgjort **s**. Huruvida 67 **a** bär spår av en bst strax nedanför mitten är osäkert, då den sammanfaller med en flagring. 68–69 **ti** ha endast nedersta delarna av hst i behåll. Övriga runor äro oskadade och säkra. Säker är alltså även 80 **o**. Jungner (*Fornvännen* 1927) translittererar visserligen denna runa **a**, men av beskrivningen framgår att han avser nasalerat **a**.

Fig. 8. Vg 4. Eks sn, Stora Ek. Efter teckning av Säve.

Tidigare läsningar överensstämma, på vissa undantag när, i stort med ovanstående. Bureus utelämnar sk efter 51 **n** men skjuter in ett sådant efter 93 **a**. R. 60–71 avstår han, liksom alla senare granskare före Jungner, från att tyda, ehuru han noggrant markerar resterna av de skadade runorna; 82 **b**. — Peringskiölds träsnitt, som går tillbaka på en förlorad teckning, visar Hadorphs läsning av r. 77–96: **n : i : eomli : auk : þria : tia : uar**, eljest som ovanstående. Denna läsning begagnas av Brocman och sedermera av Liljegren. — Säve: 79 **e**; 82 på teckningen ett mellanting mellan **b** och **r**. — Stephens följer Säve, dock 82 **b**. — Torin: av runorna 60–73 urskiljas endast 64 **r** samt 71–73 **uia**. R. 76 uppfattas som **t**, ehuru bistavarna ej redovisas på bilden, r. 79 som **e** och r. 82 som **b**.

Tolkningen av inskriften har berett stora svårigheter. Detta gäller naturligtvis i första hand slutpartiet fr.o.m. r. 60. Början däremot har icke behövt föranleda diskussion. Det skadade partiet med r. 60–69 har man i allmänhet avstått från att supplera. Vad som därefter följer har givits olika innebörd av snart sagt varje forskare som sysslat med inskriften. Bureus översätter r. 74–109: »habitant in Homby Et triginta sculpserunt Signum Eirico». Brocman, som urskilt även r. 70–73, föreslår en annan mening: »tre [stenbroar] färdiga i Himle, och tre Stigar på vår mark åt Erik». Torin sammanfattar sina och Stephens' åsikter i följande översättning: »... och gjorde stenbro efter ... bonden i Eomby; och trettio märken åt Airik (till minne åt Erik)». Och därtill ger han följande kommentar: »Skalden Otter reste sålunda denne sten såsom en minnesvård åt sin son. Han gjorde äfven en stenbro, troligen öfver den nära intill flytande ån Tidan, för att hedra minnet af en sin vän eller vapenbroder. Han reste vidare 30 märken till minne af en annan sin vän. Dessa

30 märken voro stående stenar, uppställda efter all sannolikhet, då de voro så många, i form af ett skepp (en s.k. skeppssättning); ty Erik hade, efter hans minne på sådant sätt hedrades, säkerligen varit en mäktig man, troligen en viking, som stupat i främmande land.» Den förutsatta skeppssättningen anser han möjligen vara identisk med det ståtliga fornminnet vid Askeberga i Vads sn, $\frac{3}{4}$ mil från Stora Ek. Och beträffande ortnamnet *Eomby* hänvisar Torin liksom Stephens till ett uttalande av C. Säve, som förbinder detsamma med sjön *Ymsen* och söker göra gällande, att *Eomby*, 'gården vid sjön *Ym* (*Eom*)', kan ha varit det äldsta namnet på medeltidsfästet Ymsjöborg på Ymsens västra strand.

60–64 **firir** står adverbiellt, med substantivet underförstått; se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 82 f. *Fyriʀ* betyder '(till förmån) för'. Uttrycket innebär sålunda, att Udd skald har låtit göra en stenbro för sin sons bästa, för hans själ. Jfr U 327, 345, 947.

Jungner är den förste, som sökt ge en fullständig tolkning av inskriften. I *Fornvännen* 1927 framlägger han det första resultatet av sin granskning med en helt ny syn på problemen och fastslår, att inskriften är ett arvsdokument. Det rent arvsbetonade i innehållet har han visserligen sedermera övergivit, men kvar står dock hypotesen om inskriftens egenskap av äganderättsbevis. I uppsatsen 1927 gör Jungner ett försök att komma till rätta med runföljden i det skadade mittpartiet. R. 60–64 förmodar han motsvara **aftir**. Beträffande de följande två runorna säger han: »Synnerligen passande vore en läsning *sa* 'denne' med omvänd *s*-typ ... Därefter bör då ha kommit en verbform, antingen 'mottog såsom arv' (*fek*, *nam*?) eller 'lämnade i arv' (*let*?)». Han ger företräde åt det sistnämnda alternativet och tillägger: »Ristningens båda sista ord skulle då avse arvtagaren efter den döde Torsten». Samtidigt gav Jungner en ny läsning av r. 74–83 **buia : i : hąmri** med innebörden 'gårdar i hammarskifte'. Därav följer, att r. 97–101 **marka** naturligare får betydelsen 'marker' än den tidigare föreslagna 'märken'. Resultatet av Jungners undersökning av inskriften 1927 blir sålunda följande översättning: »Udd skald reste denna sten efter Torsten sin son och gjorde en stenbro efter honom. Denne lämnade tre 'hammarskiftade' gårdar och trettio marker (i arv) åt Erik.» På väsentliga punkter hade alltså tolkningen av inskriften i och med detta första förslag förbättrats.

Ytterligare ansträngningar under senare år ha emellertid fört Jungner mot en modifierad och delvis ändrad åsikt om innehållet. Beträffande läsningen skiljer den sig från den föregående endast med avseende på de skadade r. 60–69, där den antagna verbformen **ati**, pret. 3 sg. av fsv. *æiga*, *atti*, får avgörande betydelse för innehållet i övrigt. Beträffande uttrycket **i homri** visa Jungners anteckningar, att han synbarligen tvekat, om den av honom själv framlagda tydningen vore den rätta. På den punkten torde emellertid icke råda något tvivel.

Uttrycket om en by, att den ligger *i hambri ok i forni skipt* förekommer i UL Byalagsbalken I och i VmL Byggningabalken I. Wessén skriver härom i kommentaren till Upplandslagens byalagsbalk (*Svenska landskapslagar, utg. av Holmbäck o. Wessén, Östgötalagen och Upplandslagen*, 1933, s. 187), delvis i anslutning till C. J. Schlyter (*Ordbok till Sveriges gamla lagar*, 1877, art. *Hamar*): »Uttrycket är till sin innebörd oklart, och ingenstädes i källorna lämnas någon redogörelse för detta vårt äldsta skiftes beskaffenhet. Det är på landskapslagarnas tid redan ställt på avskrivning; i SdmL säges uttryckligen: *wari all hamarskipt af lagð oc hawi engin wizorþ*. Ordet *hamar* (dat. *hambri*) betyder 'berg, stenbacke'; i fråga om anordning av en by finnes det brukat endast i svealagarna (och i landslagen). Möjligen avses med *hamarskipt*, att gårdarna i byn lågo på någon bergknalle, där en regelbunden tomtindelning ej var möjlig, med de odlade åkrarna däromkring, starkt splittrade och oregelbundna. Som 'fornt skifte' betecknades det gamla tillståndet i motsats till det nya solskiftet.» Principen för solskiftet är som bekant en geometrisk uppdelning av tomtområdet. Om ortnamnet *Hammarby*, som icke med ett enda belägg förekommer i Västergötland, meddelar Wessén i a.a., s. 187 noten, att det »är vanligt i Svealand (omkr. 25 byar och gårdar), särskilt i Uppland och Södermanland, men saknas så gott som fullständigt i det gamla Götaland (ett Hammarby på Öland och ett i östra Småland)». Ämnet har senare behandlats av Sigurd Erixon, *Klungby och hammarskipt* (i: *Nomina Germanica*, 1935, s. 334 f.) samt i Valter Janssons recension av samma uppsats (i *ANF* 54, 1938–39, s. 315 f.). Utöver citatet ovan torde emellertid icke f.n. på språkliga grunder en mera preciserad förklaring av termen *i hambri* kunna utvinnas ur det sparsamma materialet.

Samtliga namn äro vanliga över hela det fornnordiska området. Om tillnamnet *skald* se U 29, 951 och S. B. F. Jansson i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* 1 (1955), s. 13, 14.

Runtextens innehåll ger minnesvården karaktär av rättsdokument, i vilket det gäller för Udd att slå fast sonen Torstens tillgångar vid dödstillfället. Detta var av betydelse, om arvsförhållandena voro eller kunde väntas bliva komplicerade. ÄVgL:s ärvdabalk ger flera exempel på invecklade arvskedjor och föreskrifter om tillvägagångssättet i sådana fall, då kvarlåtenskap genom ändrade familjeförhållanden och innestående arv skulle skiftas.

Ett samband mellan de båda inskrifterna Vg 2 och Vg 4 till följd av släktskapsförhållanden mellan de å stenarna namngivna personerna har förmodats av Beckman (*Fornvännen* 1925, s. 131 f.). Jungner har delvis kritiserat Beckman men delar i princip hans uppfattning. Med de båda inskrifterna Vg 2 och Vg 4 sammanställer Jungner dessutom i sina anteckningar den nu försvunna Vg 17. Resultaten av senare granskningar ge vid handen, att denna mening icke längre kan hävdas. Det torde icke finnas andra beröringspunkter mellan de olika monumenten än rent tekniska i vad gäller Vg 2 och Vg 4 (se Vg 2). Om Vg 17 kan däremot ingenting med visshet uttalas ens på den punkten.

Eks sn, kyrkan.

Under nr 1333 i *Runurkunder* (1833) anför J. G. Liljegren en runsten i Eks sn, som skulle ha haft sin plats i »V. kyrkoporten». Liljegren åberopar därvid »P. Thams Samlade Runstensritningar ur åtsk. Presters anteckningar». Den sistnämnda uppgiften har icke kunnat återfinnas, och stenen har förgäves eftersökts av H. Jungner 1934. Partierna kring porten äro nu överlimmade, och i sprickorna skymtar tegelsten. Enligt en anteckning av Liljegren, i sin helhet överstruken, på ett löst blad i ATA, skulle inskriften ha varit denna: *Nili : reste : denne : långe sten : efter Pirvin : son sine.* Avbildningar av den förmodade runinskriften saknas. Karaktären av runsten torde vara mycket oviss.

5. Flistads sn, Magatan. Nu i Statens historiska museum.

Pl. 6, 7.

Litteratur: L 1336. Jonas Wollin, Brev t. K. Antikvitets Arkivet $^{7}/_{11}$ 1750, Arkivets svar t. Wollin $^{14}/_{12}$ 1750 (båda handlingarna i J. Peringskiöld, Monumenta 9); Petrus Tegnæus, Beskrifning öfver Flistads församling år 1784 (hs i Flistads kyrkoarkiv, avskr. i ATA); G. Brusewitz, Westergötland 1861, s. 88 (ATA); R. Andersson, Brev t. H. Hildebrand $^{22}/_{10}$ 1900 (SHM 11.491 Bilaga), d:o t. Statens historiska museum $^{18}/_{8}$ 1901 (SHM 11.491 Bilaga); O. Almgren, PM t. Riksantikvarien $^{22}/_{7}$ 1901 (SHM 11.491 Bilaga); C. Carlsson, Brev t. VHAA $^{31}/_{8}$ 1901 (SHM 11.491 Bilaga); S. Bugge, Flistad-Indskriften (i: ANF 18, 1902, s. 1), Norges Indskrifter med de ældre Runer, Indledn. (1905–13), s. 17, 26 f., 2 (1917), s. 475, 542, 555, 590, 3 (1914–24), s. 183 not 2; A. Noreen, Altisl. Grammatik (4 uppl. 1923), s. 378; Alexander Jóhannesson, Grammatik der urnordischen Runeninschriften (1923), nr 20; O. Sjögren, Sverige 4 (1933), s. 413; I. Lindquist, Sparlösastenen (Skrifter utg. av Vet. Soc. Lund, 1940), s. 128 noten; C. J. S. Marstrander, De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet (i: Viking 16, 1953), s. 219 f.; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 90.

Äldre avbildningar: Blyertsteckning (i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, ATA); G. A. Bohlin, foto 1901 (ATA, återgivet i Bugge a.a.).

Stenen finns nu i Statens historiska museum, inv. nr 11.491.

På 1750-talet tycks stenen ha stått kvar på sin ursprungliga plats. Man hade redan då uppmärksamheten fästad på de egendomliga runtecknen. Dåvarande borgmästaren i Mariestad, Jonas Wollin, skriver $^{7}/_{11}$ 1750 till K. Antikvitets Arkivet: »Wid bemelte Flistads pastorats kyrkioby står en pyramidisk hög sten, som efter den nu befundna liknelse har sådanna Caracterer på sig ritade som N:o 2 [uppteckning] utvisar.» 1784 uppger P. Tegnæus stenen vara »lagd i stengården». Det är säkerligen denna placering, som J. G. Liljegren avser med uppgiften »I kyrkobyen, i en mur». G. Brusewitz sökte den förgäves 1861, men år 1897 återfanns den enligt O. Almgren »i en åker strax NV(?) om åbyggnaderna i Backgården (åt prestgården till)» på ett par fots djup i marken. »På platsen lär före storskiftets genomförande Flistad by ha legat och jordägaren Richard Andersson förmodade, att runstenen varit nedlagd som grundsten i en källare eller dyl.» 1901 tillfördes den Statens historiska museums samlingar.